

AMERIKA XALQLARINING HARBİY SAN'ATI VA HAYOT TARZI

Allamurodov Akbar Ravshan o'g'li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Email: akbarallamurodov483@gmail.com

Telefon raqami: +99899 505 53 68

Ergashev Davron Sultonmurod o'g'li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Email: ergashevdavronbek179@gmail.com

Telefon raqami: +998930965003

Abdug'afforov Sayfiddin Mamatmo'min o'g'li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Email: sayfiddinabdigapparov@gmail.com

Telefon raqami: +998 93 358 71 12

Annotatsiya: ushbu maqolada Amerika xalqlarining eng qadimgi davri tarixi shuningdek mashg'ulotlari, xo'jalik faoliyati hamda madaniyati haqida ma'lumotlar mavjud.

Kalit so'zlar: Liki Osiyodan ,30 ming yillar muqaddam, Atoqli antropolog L. Liki, 12 ming yillar, Olovli Yergacha, mongoloid, sehrgarlik (magiya) va shomonizm

Yarim milliardga yaqin aholiga ega bo'lgan Amerika qit'asining etnik tuzilishi ham tabiati singari rang-barangdir. Bu yerda odamzod paydo bo'lmagan. Dastlabki kishilar Osiyodan taxminan 30 ming yillar muqaddam – ikkala qit'a bir-biridan ajralmagan vaqtda Amerika qit'asiga o'ta boshlagan. Turli qabila va irqlardan iborat kelgindi aholi avval Shimoliy Amerikada, keyin janub tomon ko'chib, keng hududga tarqalgan. Okean suvlarining ko'tarilishi natijasida taxminan 12 ming yillar muqaddam Chukotka bilan Alyaska yarim orollari bo'linib ¹ketishi oqibatida Amerika qit'asi eski dunyodan ajralib qoladi.

So'nggi 40 yil ichida qilingan kashfiyotlarga ko'ra esa, olimlarning ko'pchiligi bu yerda odam 30 - 25 ming yillar muqaddam paydo bo'lgan degan fikrga kelganlar. Atoqli antropolog L. Liki Amerikaga dastlab osiyoliklar hatto 50 - 100 ming yillar ilgari kela boshlagan degan fikrni ta'kidlagan. Ko'pchilik olimlar Janubiy Amerikaga esa odamlar dastlab 17-11 ming yillar ilgari kelgan degan fikrni quvvatlashadi. Mahalliy amerikaliklarning ajdodlari butun qit'ada Shimoliy Alyaskadan janubdagi Olovli Yergacha osiyoliklar ekanligini arxeologik dalillardan tashqari antropologiya tuzilishlari ham tasdiqlaydi. Ularning hammasi mongoloid irqiga mansub bo'lib,

¹ Ahmadjon Ashirov. Etnologiya. T.: YANGI NASHR. 2014 yil.426-bet

badanining kam tukliligi, qora ko'zligi, keng yalpoq yuzligi va yonoq suyagining chiqqanligi bilan umumiy o'ziga xos tipni paydo qilgan. Ammo hindular osiyo mongoloidlaridan baland bo'yli, epikantus (ko'z qiyachig'i) ning kamligi va uzunchoqroq yuzi bilan ajralib turadi. Ular balki, ayrim olimlarning fikricha, o'zlarining osiyolik ajdodlarining antropologik tuzilishini saqlab qolgan. Hindulardan Shimoliy Amerika va Grenlandiyaga tarqalgan aleut-eskimoslar ancha ajralib turadi. Ularda mongoloid belgilari juda kuchli va hozirgi shimoli-sharqiy osiyoliklarga ancha yaqin. Demak, aleut-eskimoslar Amerikaga kelgan aholining eng oxirgi oqimi bilan bog'liq. Qolgan barcha hindular necha asrlar va hatto ming yillar davomida asta-sekin shimoldan janubga va keyin qit'aning ichki hududiga tarqalgan. hamda turli elat va xalqlarning shakllanishig aasos bo'lgan. Osiyo qit'asidan Amerika qit'asiga ko'chib o'tgan oxirgi odamlar oqimi eskimoslar hisoblanadi.[1.260b] Tub amerikaliklarning ajdodlari butun qit'ada Shimoliy Alyaskadan janubdagi Olovli ²Yergacha osiyoliklar ekanligini arxeologik dalillardan tashqari antropologiya tuzilishlari ham tasdiqlaydi. Ularning barchasi mongoloid irqiga oid bo'lib, badanini kam tukliligi, qora ko'zligi, keng yalpoq yuzligi va yonoq suyagining chiqqanligi bilan umumiy o'ziga xos tipni paydo qilgan. Ammo hindular osiyo mongoloidlaridan baland bo'yli, burgutsimon burni, epikantus (ko'z qisiqligi)ning kamligi va uzunchoqroq yuzi bilan ajralib turadi. Demak, Alyaskada qadim davrlardan eskimoslar yashaganlar. Ular o'zlarini inuit ("odamlar") deb ataydilar. Aslida "eskimos" so'zi algonkin tilida "xom go'sht yeydiganlar", degan ma'noni anglatadi. Chunki, qadimiy davrlarda singa (lavsha - milk)kasalligidan saklanish uchun xom go'sht iste'mol qilingan. Ular azaldan tyulen, kit, morj, qutb ayig'i va shimol tulkisini ovlaganlar. Ovchilik tufayli barcha zarur buyumlarga eaglik qilganlar. Ov tufayli qo'lga kiritilgan jonivorlarning go'sht va yog'ini taomga ishlatishgan, terilaridan kiyim tikishib, uy-ro'zg'or ishlarida foydalanishgan. Arktikada o'rmonlar yo'q bo'lganligi tufayli eskimoslar qishda zo'r mahorat bilan muzdan uy tiklaganlar. Tyulen va morj yog'i bilan Iglu deb atalgan muz uylar yoritish va isitishda foydalanishgan, tyulen terisidan to'shak sifatida foydalanishib, devorlarga osib qo'yishgan, Shuningdek, terilaridan baydarka tipidagi kichik qayiq (kayak) va katta kema (umiak), yasashda foydalanishgan. Suyaklaridan esa, uy qurishda, mehnat qurollari, uzun ipga bog'langan yog'och sopli sanchqi, o'q-yoy, turli xildagi tuzoqlar va qarmoqlar yasashda foydalanganlar. Ba'zan qurol yasashda qo'shni janubi hindu qabilalaridan almashib olgan mis ham ishlatilgan. Og'ir sharoit eskimoslarning dinlarida ham o'z aksini topgan. Tabiat kuchlari va hodisalarga, turli arvohlarga va „dengiz xo'jayini"ga sig'inishib, sehrgarlik (magiya) va shomonizm kabi ibtidoiy dinlarni yaratishib ularga e'tiqod qilganlar. Natijada, ularda shomoniylik

² Iso Jabborov. Jahon etnologiyasi asoslari. T.:O'qituvchi. 2008 yil.200-bet

ibodati va turli mifologik tasavvurlar rivoj topgan.[2.262b] ³Yevropalik istilochilar kelguniga qadar amerika qit'asidagi dehqonchilik madaniyatini yaratgan xalqlar atsteklar, mayalar va inklar hisoblanadi. Ular Janubiy Meksika, Markaziy Amerika va And tog'larida istiqomat qilganlar.

“Buyuk pueblo» davrida qurilish texnikasi yana ham yuksak darajaga ko'tariladi. Hindular bu davrda ko'p qavatli va ko'pxonali ming va undan ham ko'p kishi ⁴sig'adigan katta uy (asli shahar) lar tiklaganlar. Bunday bir uydan tashkil topgan shaharlar qumtosh yoki tik qoyalarda, daryolarning katta daralarida paydo bo'lgan. Ular asosan Kolorado va San- Xuan daryolarining daralarida qurilgan. Ba'zan tabiiy g'orlardan ham foydalanilgan.Oilalar ko'paygan sayin xonaga xona qo'shib ari uyasidek shahar kattayib boravergan. Bunga Kolorado darasidagi 200 xonalik va 36 ibodatxona (kiva)lik “qoya ko'shki” (XI asr) xarobalari va hozirgacha saklanib qolgan Chaka darasidagi (XII asrga oid) devor bilan o'ralgan 650 hujrali va markazida 20 ibodatxonasi bor hovli-qasr ham misol bo'ladi. Ammo, XII asrga kelib, hindular o'zlarining qoya uy-qasrlarini tashlab tekis adirlarga ko'chib, hovli-qishloqlarini tiklay boshlaganlar.Hindu qabilalarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ham turli darajada bo'lgan. Ularning ko'pchiligi mustamlaka arafasida ibtidoiy jamiyat tuzumining turli pog'onasida hayot kechirganlar. Qit'aning janubi-sharqiy va g'arbiy qismida istiqomat qiluvchi qabilalarning ayrimlari sinfiy jamiyatga o'tish darajasida bo'lganlar. XV asr oxirlaridan Shimoliy Amerikada oqtanli yevropaliklar (asosan, Fransiya, Ispaniya, Gollandiya va Angliyadan) kelishi bilan mustamlaka davri boshlanadi. XVIII asr boshlarida esa qit'aga ko'plab negrlar keltirilishi bilan Shimoliy Amerikaning etnik qiyofasi tubdan o'zgara boshlaydi.[3.15b] XV asr oxirlaridan Shimoliy Amerikada oqtanli yevropaliklar (asosan, Fransiya, Ispaniya, Gollandiya va Angliyadan) kelishi bilan mustamlaka davri boshlanadi. XVIII asr boshlarida esa qit'aga ko'plab negrlar keltirilishi bilan Shimoliy Amerikaning etnik qiyofasi tubdan o'zgara boshlaydi.evropa istilochilari mahalliy xalqlar (hindular)ni bo'ysundirib-gina qolmay, ancha qismini qirib tashlaganlar, ko'p qabilalar Yevropaliklar keltirgan turli kasalliklar tufayli juda kamayib ketganlar. Faqatgina yuqori taraqqiyot darajasiga erishgan ayrim etnik birliklar, masalan, kechua, aymara, guarani kabi qabilalar o'ziga xos madaniyatlari va etnik hududini qisman saqlab qola olganlar.Amerika qit'asi aholisning antropologik xususiyatlariga e'tibor bilan qaralsa, ular ham turlicha ekanligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, anglo va franko-kanadaliklar, asosan, yevropoidlar hisoblansa, Urugvay, Argentina va Kosta-Rika va boshqa ayrim hududlarda istiqomat qiluvchi xalqlar, masalan, meksikaliklar, gvatemala, salvador, gonduras, nikaragua, panama, paragvay, chili, peru, ekvador, boliviyaliklar Yevropaliklar bilan hindilar aralashuvidan tashkil

³ Qarang: Iso Jabborov. Jahon etnologiyasi asoslari. T.:O'qituvchi. 2008 yil.262-bet

⁴ dollar.uz

topgan metislar hisoblanadi. Puertoriko, kubaliklar, oq tanli, qora tanli va mulatlardan paydo bo'lgan qurama etnoslar sanaladi. Braziliya, Venesuela va Kolumbiya xalqlarining irqiy tuzilishida yevropoid, negroid va hindilar ishtirok qilgan bo'lib, bu jarayon hali ham davom etmoqda. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, amerikaning tub aholisi hisoblangan hindilarning o'zlari katta mongoloid irqining maxsus turkumiga oiddir. Ular asl mo'g'ullardan baland bo'yi va burgutsimon uzunroq burni bilan farq qiladilar, eskimoslarda mongoloid belgilari ko'zga yaqqolroq tashlanadi. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, F.Kuper asarlarida, hindilarni "qizil-tanlilar" deb ham ataydilar. Amerika tub aholisining tillari o'ziga xos xususiyatlarga ega va grammatik tuzilishi jihatdan boshqa qit'a xalqlarining tillaridan farq qiladi. Amerika tub joy aholisining tillari kam o'rganilgan. Ammo ular juda ko'p mayda til guruhlariga bo'linib ketgan. Olimlarning aniqlashiga qaraganda, bu yerda hindilarning taxminan ikki mingdan ortiq tillari mavjud bo'lib, ularni 110 ta til oilasiga bo'lish mumkin. O'z navbatida mazkur tillar oilasi beshta eng yirik til guruhlariga birlashtirilgan: makrokarib, makroaravak, makrokechua, makromayya va bask-dene. Ko'pchilik olimlar qabul qilgan turkumlash (klassifikatsiya)ga ko'ra esa, tub aholida 20 ga yaqin til tiplari mavjud. Shulardan eng yiriklari Shimoliy Amerikadagi eskimos-aleut, algonkino-vakash, na-dene, siu-xokao, Markaziy va Janubiy Amerikadagi yuto-tano-atstek, Mayya-soke, chibcha, kechua, aymara, karib, aravak, tupi-guarani, chon til oilalariga mansubdir. Mazkur tillardan tashqari har xil mayda til turkumlari va shevalari ham mavjud bo'lgan. Mayya, kechua, aymara, atstek kabi tillarda so'zlashadigan xalqlar qadimdan yuksak madaniyat yaratishib, hatto o'z yozuviga ham ega bo'lishgan. Amerikaning tub joy aholisi ba'zi umumiy belgilariga qarab odatda uch katta guruhga: shimoliy amerikalik, markaziy amerikalik va janubiy amerikaliklarga bo'linadilar. Ular o'zaro faqat bo'yi va badan terisining rangi bilan farqlanadilar. Shimoliy Amerika hindilari bo'yining balandligi, ko'zining to'g'ri qiyig'i va burgutsimon burni bilan ajralib turadi. Markaziy va janubiy amerikalik hindilar eng qadimiy irqiy belgilarini saqlab qolganlar, odatda ular past bo'yli, ochiq jigarrang badanga ega. XV asr oxirlaridan Shimoliy Amerikada oq tanli yevropaliklar (asosan, Fransiya, Ispaniya, Gollandiya va Angliyadan) kelishi bilan mustamlaka davri boshlanadi. XVIII asr boshlarida esa qit'aga ko'plab negrlar keltirilishi bilan Shimoliy Amerikaning etnik qiyofasi tubdan o'zgarib boshlaydi. [4.20b] Yevropa istilochilari mahalliy xalqlar (hindular)ni bo'ysundirib-gina qolmay, ancha qismini qirib tashlaganlar, ko'p qabilalar Yevropaliklar keltirgan turli kasalliklar tufayli juda kamayib ketganlar. Faqatgina yuqori taraqqiyot darajasiga erishgan ayrim etnik birliklar, masalan, kechua, aymara, guarani kabi qabilalar o'ziga xos madaniyatlari va etnik hududini qisman saqlab qola olganlar. Amerika qit'asi aholisining antropologik xususiyatlariga e'tibor bilan qaralsa, ular ham turlicha ekanligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, anglo va franko-kanadaliklar, asosan, yevropoidlar hisoblansa, Urugvay,

Argentina va Kosta-Rika va boshqa ayrim hududlarda istiqomat qiluvchi xalqlar, masalan, meksikaliklar, gvatemala, salvador, gonduras, nikaragua, panama, paragvay, chile, peru, ekvador, boliviyaliklar Yevropaliklar bilan hindilar aralashuvidan tashkil topgan metislar hisoblanadi. Puertoriko, kubaliklar, oq tanli, qora tanli va mulatlardan paydo bo'lgan qurama etnoslar sanaladi. Braziliya, Venesuela va Kolumbiya xalqlarining irqiy tuzilishida yevropoid, negroid va hindilar ishtirok qilgan bo'lib, bu jarayon hali ham davom etmoqda. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, amerikaning tub aholisi hisoblangan hindilarning o'zlari katta mongoloid irqining maxsus turkumiga oiddir. Ular asl mo'g'ullardan baland bo'yi va burgutsimon uzunroq burni bilan farq qiladilar, eskimoslarda mongoloid belgilari ko'zga yaqqolroq tashlanadi. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, F.Kuper asarlarida, hindilarni "qizil-tanlilar" deb ham ataydilar. Amerika tub aholisining tillari o'ziga xos xususiyatlarga ega va grammatik tuzilishi jihatdan boshqa qit'a xalqlarining tillaridan farq qiladi. Amerika tub joy aholisining tillari kam o'rganilgan. Ammo ular juda ko'p mayda til guruhlariga bo'linib ketgan. Olimlarning aniqlashiga qaraganda, bu yerda hindilarning taxminan ikki mingdan ortiq tillari mavjud bo'lib, ularni 110 ta til oilasiga bo'lish mumkin. O'z navbatida mazkur tillar oilasi beshta eng yirik til guruhlariga birlashtirilgan: makrokarib, makroaravak, makrokechua, makromayya va bask-dene. Ko'pchilik olimlar qabul qilgan turkumlash (klassifikatsiya)ga ko'ra esa, tub aholida 20 ga yaqin til tiplari mavjud. Shulardan eng yiriklari Shimoliy Amerikadagi eskimos-aleut, algonkino-vakash, na-dene, siu-xokao, Markaziy va Janubiy Amerikadagi yuto-tano-atstek, Mayya-soke, chibcha, kechua, aymara, karib, aravak, tupi-guarani, chon til oilalariga mansubdir. Mazkur tillardan tashqari har xil mayda til turkumlari va shevalari ham mavjud bo'lgan. Mayya, kechua, aymara, atstek kabi tillarda so'zlashadigan xalqlar qadimdan yuksak madaniyat yaratishib, hatto o'z yozuviga ham ega bo'lishgan. Amerikaning tub joy aholisi ba'zi umumiy belgilariga qarab odatda uch katta guruhga: shimoliy amerikalik, markaziy amerikalik va janubiy amerikaliklarga bo'linadilar. Ular o'zaro faqat bo'yi va badan terisining rangi bilan farqlanadilar. Shimoliy Amerika hindilari bo'yining balandligi, ko'zining to'g'ri qiyig'i va burgutsimon burni bilan ajralib turadi. Markaziy va janubiy amerikalik hindilar eng qadimiy irqiy belgilarini saqlab qolganlar, odatda ular past bo'yli, ochiq jigarrang badanga ega. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, F.Kuper asarlarida, hindilarni "qizil-tanlilar" deb ham ataydilar. Amerika tub joy aholisining tillari kam o'rganilgan. Ammo ular juda ko'p mayda til guruhlariga bo'linib ketgan. Olimlarning aniqlashiga qaraganda, bu yerda hindilarning taxminan ikki mingdan ortiq tillari mavjud bo'lib, ularni 110 ta til oilasiga bo'lish mumkin. o'z navbatida mazkur tillar oilasi beshta eng yirik til guruhlariga birlashtirilgan; makrokarib, makroaravak, makrokechua, makromayya va bask-dene. Balki bu klassifikatsiya hindilarning ko'chib kelish jarayonini, ya'ni migratsi-on to'liqini aks ettirishi ham mumkin. Bulardan tashqari o'ziga xos

xususiyatga ega bo‘lgan yana uchta til turkumiga biriktirilgan tarqoq qabila-lar borki, ular Janubiy Amerikada joylashgan bo‘lib, eng dastlabki migratsiya bilan bog‘liqdir.[5.67b]

Xulosa qilib shuni aytish mumkminki,Amerika xalqlari tarixi juda qadimga borib taqaladi hamda judayam rang-barang tarixga ega ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Ahmadjon Ashirov. EtnologiY. T.: YANGI NASHR. 2014 yil.426-bet
- 2.Qarang: Iso Jabborov. Jahon etnologiyasi asoslari. T.:O‘qituvchi. 2008 yil.262-bet.
- 3.Severoamerikanskiye indeysi. .: izd. „Progress“. 1978. 15-bst.)
- 4.3-manba.15-bet.
- 5.3-manba .63-bet.
- 6.dollar.uz
7. WIKIPEDIYA.
- 8.O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi-2000-yil Toshkent.